

Dževad F. SARAJLIĆ

Od Suljinih opanaka do "Fortunine" cipele

(Prilog proučavanju gračaničkog obućarstva)

Mnogi posjetioći kahvane u Osman-kapetanovoj medresi, zdanju koje Gračanlije napraviše doprinosom i dobrovoljnim radom 1889. godine, a u kojem se sve do izgradnje novog, nalazio takozvani stari Dom kulture i biblioteka, zastajali su pred likom jednog metuzalema¹, ovjekovječenog na umjetničkoj fotografiji, koju između dva svjetska rata napravi tadašnji gračanički učitelj Stanoje Bojović. Fotograf je majstorski "uhvatio" pogled starca, zaronjen duboko u utrobu pohabane cipele i "govor" njegove ruke sa šilom i iglom kako vješto krpi mjesto koje je vlažilo nogu ko zna kojeg tadašnjeg žitelja Gračanice. Pored nogu kundur-opanci, namazani i ucakljeni – i mame. Zovu mušteriju na Suljin čepenak.² I Suljo i

njegov čepenak živjeli su još dugo u sjećanjima starih Gračanlija.

Suljo Travljanin, starina sa te čuvene fotografije koju donosimo na naslovnoj strani ovog broja "Glasnika" svijet je gledao 87 godina. Za života šegrtovao je u gračaničkoj Sedlarsko-satlersko-obućarskoj zadruzi koja je osnovana odmah po austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine. Postao je i njen ravnopravan član, zajedno sa Suljagom Sarajlićem i Mehom Arifagićem. Sa njima je i dobit dijelio. Radili su u jednom starom zdanju koje je u sjećanjima starih Gračanlija ostalo kao memurova kuća.³ Pripadala je Sulejman Pertev efendiji, posljednjem kajmakamu Gračaničkom i prvom kotarskom prestoniku po dolasku Austrije. Kuća je bila na staroj čaršiji, današnjem centralnom gračaničkom parku, gdje se nekad nalazila stara gradska pijaca i vaga. Memurova kuća nestade u plamenu požara na Ilindan, 2. 8. 1895. godine, nestade i stara čaršija... Ostao je samo bunar kojeg početkom pedesetih godina zatrpase graditelji današnjeg parka u centru Gračanice.

Tražeći novi krov nad glavom, zadrugari - obućari sele u staro zdanje koje se šepurilo na samom ulazu u mahal Lipa, na prostoru današnje Šumske uprave. I

¹ Po St. Zavjetu (1 Mojs. 5.), čovjek koji je dostigao starost od 969 godina; otuda: "star kao Metusalem" kaže se za onoga koji doživi duboku starost.

² Čepenak, čefenak, riječ turskog porijekla, znači krilo, kanat starinskog dućana koje služi mjesto vrata. Dućan je obično imao dva čefenka: gornji koji se otvara nagore i donji koji se otvara nadolje. Kad je dućan otvoren, gornji čepenak je prikao gore o gredu, a donji vodoravno položen i oslonjen na kočice koji su pred dućanom pobodeni u zemlju. Donjim čepenkom se prostor dućana proširi i na njemu se roba izlaže ili tu sjede kupci. Oba čepenka su drveni i jednake veličine i zatvaraju

šupljinu dućana s prednje strane. (Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, "Svjetlost" Sarajevo, 1989. godine, str. 185.)

³ Memur, arapska riječ, službenik, činovnik, (Abdulah Škaljić, n.d. str. 457); kajmakam, riječ turskog porijekla koja znači: zastupnik vezira ili valije u jednom upravnom području ili u nekoj dužnosti, sreski načelnik (Abdulah Škaljić, n.d. str. 384.)

njega napuštaju 1912. godine, jer, zadruga propade. Da li zbog rasta industrije, da li zbog jačanja privatnog kapitala, ko zna... Zdanje preuzima neki Fočo, koji tu otvori čuveni i na daleko poznati Fočin han.

A Suljo?

Odlazi, kako se tada govorilo, u državnu službu, za tuzlanskog štrosmajstora.

Odmah poslije Prvog svjetskog rata, 1919. godine, valjda željan šila i obućarske igle, a obućari su poznati po privrženosti svom esnafu¹, taj tihi starac sa fotografije otvara svoj čepetak krpedžijski, na maloj pijaci, u donjoj čaršiji. Metuzalem sa fotografije postaje obrtničar. Možda sa njim i počinje gračanički obućarski obrt. Tu je već i Dimšo Nedeljković, koji još za vrijeme Austrije trguje kožom, proizvodi sedlarsku opremu i opanke, a za vrijeme Prvog svjetskog rata, vele, svojim proizvodima snabdijeva, njemu poznatim kanalima, srpsku vojsku.

A kako tek cvate obućarski obrt gračanički između dva svjetska rata!

Bilo je više čepetaka i radionica u kojima su se pravili i krpili opanci, cipele, korice za noževe. Po svom majstorluku u tadašnjoj gračaničkoj čaršiji isticali su se Hasib Ustavdić, Haso Tabak, Jovo Dujković, Jovo Đuričić, Simo Tešić, braća Raib i Faik Salihefendić, Hasib Ejubović, braća Jovica i Ljubo Nedeljković, Akif Čajić... Za čika Stevu pričaju da je pravio željezničarima takve bakandže, da im smrti nije bilo, potkivao ih je ekserima i

nalčom², na njih davao garancije i u svojoj radnji vječito pjevušio svoju omiljenu "Zorule, pusto ne svani." Kažu da je Haso Tabak na svom čepetku blizu Kapetanuše vodenice pravio najljepše korice za noževe. Tu je i Hasib Ejubović – Slavić, skromni meraklija, koji je takođe, kako pričaju, vječito pjevušio svoju omiljenu pjesmu po kojoj je valjda i nadimak dobio: "Slaviću, bolan slaviću". Njegova radionica bila je mjesto okupljanja antifašistički raspoložene i patriotski orijentisane omladine Gračanice i jedno vrijeme, tokom drugog svjetskog rata, veza sa narodnooslobodilačkim pokretom na terenu. Slavić je 1945. godine bio "prvi građanin naše male varoši" – prvi predsjednik Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora u Gračanici. Istina ne zadugo. Nije mu se dalo "u vlasti".

Svako od navedenih imena posebna je priča.

Drugi svjetski rat i sve nedaće koje je sa sobom nosio gračanički obućari preživljavaju kako je ko znao i kako je mogao. Kraj rata dočekuju spremni da ponovo rade, da ponovo prave, da ponovo krpe obuće. Ali sada ih udružuje u zajednicu, u zadrugu, koju su u početku doživjeli kao svoju.

Sa reputacijom frentera³, odmah poslije Drugog svjetskog rata u Gračanicu se vraća Milorad Nikolić, kojeg su prijatelji zvali Tulina. Ranije je radio kod Dimše Nedeljkovića i "hodao" po bijelom

¹ *Esnaf*, arapska riječ, ljudi istog zanimanja, istog društvenog reda (Abdulah Škaljić, n.d. str. 271)

² *Arpsko-perzijska riječ koja znači: gvozdene potkovice na petama muške cipele ili čizme*, (Abdulah Škaljić, n.d. str. 485)

³ *Radnik, lumpenproleter, luralica.*

svijetu, obišavši Egipat, Tursku, Bugarsku, Grčku i možda još neku evropsku zemlju. U Gračanicu donosi neke nove ideje, posebno se zanima za gračaničke obučare.

nazvaše je. Tu je majstor Hasib Ustavdić, prvi sekretar i blagajnik njen. U Zadrugu unese mašinu, kalupe, tezge, sitni alat. A Stevo Jovanović, kojeg izabraše za glavnog majstora u miraz Zadrugi donese

*Zadruga obučara
počela je sa radom u
ovoj zgradi odmah
poslije Drugog
svjetskog rata*

Počeo je propagirati osnivanje obučarske zadruge, tvrdeći da su gračanički obučari bolji od banjalučkih, koji prvi u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini osnovaše svoju zadrugu. Njemu se pridružuje Džemal Šuša, predratni šegrt i kalfa kod Steve Jovanovića, prvi predsjednik Mjesnog sindikalnog vijeća u poslijeratnoj Gračanici, koji sa izuzetnim entuzijazmom i upornošću nastavlja "posao" oko formiranja obučarske zadruge u Gračanici. Propagirajući zadrugu po čaršiji, ubjeđuje svoje kolege da se uključe, sa zanosom govori o organizaciji, neke "obrađuje" i po nedjelju dana, ljudi su bili nepovjerljivi i sumnjičavi... Napokon, uspio je, ideju o zadrugi prvo prihvataju prijatelji...

U novembru 1945. okupiše se i osnovaše svoju prvu zajednicu. Obučarsko-opančarskom zadrugom

dvije mašine i nov alat. I Hasan Zildžić, koji je bio običan radnik kod Jovice Nedeljkovića, stavljen je na spisak zadrugara. I Džemal Ustavdić, majstor kod Jove Dujkovića u Zadrugu unosi mašinu i alat, i Atif Čajić, i Stevo Jovanović... Svi Zadrugu prihvataju kao svoju kuću. Kasnija razočarenja zato su bila veća. Za prvog predsjednika izabraše Tulinu. Nije se naturao. Ljudi, njegovi zadrugari, kažu, tako su htjeli.

Zadrugari upisuju i svoj prvi novčani ulog od hiljadu tadašnjih dinara, a mjesečno daju pedeset. Počinju raditi u zgradi u kojoj se nekada nalazila sajdžijska radnja, u glavnoj ulici neposredno do harema Ahmed-pašine džamije. Za upisani ulog koji im je služio kao učešće, od Zadrugnog saveza iz Sarajeva dobiše kredit

u iznosu od 200 hiljada dinara za obrtni kapital.

I tako poče krpaja, da, krpaja. Novo se nije imalo od čega praviti. Fabrike za preradu kože tek je trebalo obnavljati i praviti.

Sljedeće, 1946. godine dolaze novi. U Zadrugu se uključuju: Branko Milovanović, Mehmedalija Sarajlić, Đorđo Đuranović, Akif Čajić... Dolaze i prvi šegrti, prvi učenici. Među njima je i Ismet Ustavdić, i Hazim Didić, i Hazim Šišić, i Mahmut Salihefendić. I Upravni odbor zadruga postaje brojniji. Njegovi članovi postaju i Džemal Šuša i Mehmedalija Kamarić. Te godine počinju se praviti i prve prave nove cipele. Na materijalu je pisalo "UNRA". Zadrugari odlaze u Brijesnicu, Boljanić, Malešiće, Doborovce i druga sela sreza građaničkog, aktivno učestvuju u, tada čuvenoj akciji "Selo – grad" i krpe... valjda, dobrovoljno. A nagrada za trud – jaja, kokoške, sir, kajmak, mlijeko. Mnogima je akcija dobro došla. Živjelo se na "gibiri".

Obnova je, traži se više obuće. Zadrugari je prave i - jačaju. "Zaposjedaju" prizemlje jedne veće zgrade preko puta Ahmet-pašine džamije, a zatim i zgradu nekadašnje "Prehrane". Ipak, bilo je tijesno, trebalo je više prostora, Tulina je počeo govoriti o novoj tvornici, radnim mantilima, novim mašinama. Nije to više bio samo san.

Krajem 1948. godine projekat za tvornicu bio je napravljen. Platiše ga devet hiljada dinara. Zgrada na sprat, u njoj radionice, kancelarije, kupatila, sala za društveni život. Za gradnju je obezbijeđeno preko 4 miliona dinara, bile su to nekada pare, kreč

zagašen, a cigla navučena na plac ispod zgrade današnje "Ozrenke", prema Keju, gdje je planirana gradnja. Nisu, međutim, bili riješeni imovinski odnosi, nedostajali su kritični građevinski materijali, a nije bilo ni majstora zidara. San o prvoj građaničkoj tvornici obuće raspršio se kao mjehur od sapunice. Nije im se dalo.

Zadruga je ipak nastavila sa radom. Njena ručna proizvodnja raste sve do polovine pedesetih godina. Nosila je ime "Uzor" i mnogima - stvarno bila uzor.

A onda polahko, kao da se crv u nju uvukao, počinje da se rastače. Jedan po jedan, zadrugari odlaze. Otvaraju svoje radionice, postaju privatnici. I sve ono što se u Zadrugi tih godina događalo dovede je do "likvidacije" u 1958. godini. Nije mogla preživjeti opštu krizu socrealističkog koncepta zadrugarstva, niti se prilagoditi nekim novim društvenim trendovima. Ostadoše samo Meho Đulić, Branko Milovanović, Džemal Ustavdić, Čazim Didić i Čazim Šišić – ostadoše u radionici sa paušalnim obračunom, ostatku nekadašnje velike obučarske zadruga. Svjesni da samo udruženi mogu preživjeti, ovi "posljednji mohikanci" 1960. godine stavljaju se pod okrilje Krojačkog preduzeća "Napredak", na čijem je čelu tada bio dokazani obučar Mustafa Ustavdić. Uređuju pekaru Adema Didića i u nju useljavaju ostatke svoje "krpaje".

Kupuju i prve obučarske strojeve i ponovo se razmahuju. A sa njima počinje i priča o građaničkim "ludistima".¹ Jer, esnafski

¹ *Ludizam: pokret engleskih radnika u početku 19. stoljeća kojem je bio cilj uništavanje*

radnici postaju industrijski radnici. To ni u Gračanici nije moglo bez malih potresa i lomova – i poneke namjerno oštećene ili polomljene mašine. Ali to je neka druga priča.

I godina 1962. donosi važne promjene u životu gračaničkih obučara: "Napretka" više nema, krojači ulaze u sastav Trgovinskog preduzeća "Bosna", obučari, koji su, izgleda, dobili ulogu "vagabunda"¹ postadoše članovi Trgovinskog preduzeća "Jedinstvo", ali se ni pod tim krovom ne zadržase dugo. Sljedeće, 1963. godine priključuju se Tvornici obuće Derventa i opet - traže krov nad glavom. Napokon, useljavaju u jednu zgradu iza Skupštine opštine, kojoj ne bi sudeno ono što joj je bilo namijenjeno. Umjesto da bude gradska kuglana, osvanu kao "šusteraj".

Tvornica obuće Derventa bila je velika obučarska kuća. Od gračaničkih obučara stvara prave obučare-industrijske radnike. Posao ide.

fabrica i mašina, koje su smatrale uzrokom bijede radnih masa (naziv, bez potvrde po radniku Ludu, Ned Ludd, koji je prvi uništio jedan tkački razboj). Radi suzbijanja ludizma u Engleskoj bio je donesen vrlo strog zakon.. Ludisti su bili, dakle engleski radnici koji su radili na suzbijanju besposlice time što su se sistematski borili protiv uvođenja mašinskog rada kao najvećeg neprijatelja svoga opstanka. (Milan Vujaklija, Leksikon stranih reči i izraza, "Prosveta", Beograd, 1988. str. 519.)

¹ Vagabund(a) (lat. Vagabundus) skitnica, probisvijet, litalica, beskućnik, tumaralo, protuha; bitanga, leventa (Milan Vujaklija, n.d. str. 135)

Tokom 1964. godine gradi se i novi pogon – na Korića Hanu, sadašnja lokacija Tvornice papirne ambalaže. Izgradnju pogona najvećim dijelom finansira Skupština opštine Gračanica. Nabavljaju se i novi strojevi. U novi pogon sa školovanja dolazi i prvi gračanički inženjer obuće Ismet Ustavdić.

Gračaničkim obučarima, međutim, ni sa Dervenčanima "nije se dalo".

Derventska tvornica obuće, u proljeće 1967. godine, pred gračaničke opštinare izlazi sa zahtjevom da joj opština "namakne" 140 miliona tadašnjih starih dinara obrtnog kapitala za "svoj" pogon u Gračanici. Sa svoje strane nije nudila nikakve garancije, a radilo se, za tadašnje uslove, o velikim parama. Proširenje kapaciteta u tom zahtjevu nije se ni pominjalo, o modernizaciji, takođe, ni govora. A riječ modernizacija sve je više bila prisutna u rječniku gračaničkih privrednika. I ne samo njih. "Drmla" je prva ozbiljnija privredna reforma nakon Drugog svjetskog rata, gračanička privreda u hodu se prestrojavala.

Opštinari u Gračanici pokušavaju izaći u susret zahtjevu derventske Fabrike obuće, moljakaju po bankama, traže kredite, ali naponi su bili uzaludni, para ni za lijeka. Upravo ta, 1967. bila je kritična reformska godina, jedna od težih. Dervenčani, međutim, nisu popuštali, počeli su i uslovljavati. Derventskim obučarima, izgleda, nije bilo stalo do svojih kolega u Gračanici. A njih je bilo 75. Prijetila je opasnost da ostanu bez

posla ako se ne udovolji zahtjevu iz Dervente, opštinsko rukovodstvo bilo je na mukama.

Rizi Sumanu, ekonomisti, iskusnom društveno-političkom radniku, u maju te godine isticao je predsjednički mandat. U fotelji prvog građanina Gračanice sjedio je od proljeća 1963. godine. Po isteku mandata spremao se da napusti Gračanicu. U avgustu 1967. imao je u džepu rješenje Osnovne privredne komore iz Tuzle o postavljenju, čekalo ga je novo radno mjesto. I baš u tom mjesecu, kupujući kruške na gračaničkoj pijaci, od svog piljara saznaje da ga gračanički obučari "putem nadležnih trebaju" za svog direktora. Kao i uvijek, čaršija je unaprijed znala šta će se desiti "na Komitetu".

Suman, ni novo opštinsko rukovodstvo sa Derventom nije moglo naći zajednički jezik.

I gračanički krojači, njih 65, koji su radili u sastavu Trgovinskog preduzeća "Bosna" tih su dana tražili s kim će se čvršće "uhvatiti za ruke". Nisu mogli ostati u "Bosni" jer je ona morala razvijati trgovinu kao svoju osnovnu djelatnost, što je bio imperativ tadašnjeg vremena i uslov opstanka na tržištu. Vode se razgovori sa "Savom", industrijom odjeće iz Orašja, ali gračaničkim šnajderima ne bi suđeno da se sa njom "zagrlje".

Tako se i obučari i krojači te kritične reformske godine nadoše "na ledu".

*Odavde su "svojim kućama otišli" i "Fortuna" i "Olimp"
(Sadašnji salon namještaja "Ozrenke")*

Umjesto u Tuzlu, nakon isteka svog predsjedničkog mandata, Suman se "prihvatio" komandne pozicije među gračaničkim obučarima. Međutim, ni

Opštinski oci pronalaze jedino moguće rješenje: i jedne i druge udružiti i tako stvoriti gračaničku tvornicu obuće i odjeće. Razgovori i pregovori o uslovima izdvajanja pogona završeni su

kompromisom. Budućoj tvornici obuće i odjeće "Bosna" ustupa dugoročni kredit od tadašnjih trideset miliona starih dinara i prodavnicu obuće u Gračanici. Derventa prihvata da sa Gračanlijama zaključi dugoročni ugovor o poslovno-tehničkoj saradnji, uz uslov da gračanički obučari prave isključivo klasičnu mušku obuću kako se programi ne bi "podudarali". Uslovi su se morali prihvatiti, makar i po onoj staroj mudrosti: "Nek djeca kažu da babo radi." Ipak, razmišljalo se o budućim koracima, o izlasku u svijet mode.

I Skupština opštine u to vrijeme driješi kesu. Zajedno sa Komercijalno-investicionom bankom iz Tuzle i Osiguravajućim zavodom iz Doboja obezbjeđuje sredstva za kupovinu i adaptaciju zgrade gračaničkih tapetara (bivša zgrada "Olimpa") u koju će se smjestiti i krojači i obučari jer ni jedni ni drugi nisu imali čestit krov nad glavom. Obezbuđuju se i sredstva za obrtni kapital i sredstva za razvoj vlastite trgovačke mreže, Rizo Suman okuplja oko sebe kadrove, sastavlja prvi tim: Salih, Fadil, Dževad, Ismet... Do konačnog preseljenja u zgradu tapetara vrijedno rade u opštinskim prostorijama.

Budućoj tvornici obučara i krojača gračanička čaršija ne proriče neku budućnost, vele, neće dugo, i giganti se drmaju.

Rizin tim išao je, međutim, na pobjedu. I poslije radnog vremena "njegovi igrači" često su na okupu, obično u Asifovoj kafani, pretresaju buduće planove, razgovaraju o imenu tvornice.

Spominju se "Emina", "Aida" i još neka imena. Konačno, jedno ime ih svojom melodijom osvaja iako je bilo malo neobično. "Fortuna"! Sreća! Ime koje plijeni, svijet mode, posebno.

Napokon, kad su obezbijedena sredstva i poslovni prostor, kad su okupljeni prvi kadrovi, a bogami i ime "izmodirano", Skupština opštine Gračanica na svojoj sjednici od 17. januara 1968. godine donosi rješenje o osnivanju tvornice. A 1. februara formira se i matična knjiga Tvornice buće i odjeće "Fortuna" u Gračanici, sastaje se i Savjet preduzeća u osnivanju na svojoj prvoj sjednici. Ispred Skupštine opštine u njemu "sjede" Jakub Muftić i Stojan Maksimović.

I posao, srećom, naglo krenu. Radilo se grozničavo. Pogoni još nisu bili ni pripojeni, a za njih se već kupuju novi strojevi, dolazi i stari namještaj za buduću upravu, ali i novi radni sto za direktora. Grupa obučara odlazi u Derventu na stručno usavršavanje, pošto pogon nije imao "zaokruženu tehnologiju". Krojačima se pridružuje Sejfo, koji počinje modelirati prve sakoe. A Mufid, kojeg prozvaše Sirčo, počeo modelirati prve "Fortunine" cipele.

Iako se počelo raditi punom parom, za zvaničan početak "rada u punom sastavu" Tvornice obuće i odjeće "Fortuna" utvrđuje se 1. april. 1968. godine. Tog je dana na simboličan način zamijenjen natpis na "Bosninoj"

prodavnici obuće u Gračanici: umjesto "Bosna", na novoj tabli pisalo je "Fortuna".

Preduzeće je brojalo 75 obućara i 65 krojača.

Za Derventu se radi muška cipela. Takav je dogovor o poslovno-tehničkoj saradnji. Travnički "Borac" postaje glavni kupac "Fortuninih" odijela, ali je trebalo što prije "istrčavati" na nova tržišta, za "Fortunu" svijet mora da čuje... To se, međutim, ne može bez kvalitenih kadrova, trebalo je još ljudi, još stručnjaka. Dolazi Alkibijad Luković, dolazi Alki i kreira. Na svom dlanu miluje cipelu, za njega je cipela umjetničko djelo... Među krojače dolazi Mirko Kolarić, inženjer, "varteksovac". Tražili su se stručnjaci kao igrači u prelaznom roku, za njih se moralo otimati. Ubrzo poče i obuka novih radnika, prvi kurs za 20 priučenih obućara i 20 priučenih krojača. Otvoriše se tako "Fortunine" hale za gračaničku omladinu, koje se više nikad za omladinu nisu zatvarale.

Sejdina, Šuhrina i Mehmedalijina prodavnica obuće kod Ahmet pašine Džamije, ne ostade dugo "Fortunina" jedinica. Renovirana je stara gračanička apoteka i u njoj otvorena prva prodavnica odjeće, najljepši dućan gračanički tog doba. I u centru Lukavca "niče" "Fortunina" prodavnica obuće i odjeće, Gračanički majstori "osvojiše" i Rijeku i mnoge druge gradove. Na čelu trgovačke mreže bio je Sejdo, oprobani trgovac gračanički.

Još jedan datum ostat će upisan u istoriji "Fortune". To je 27. juni 1968. godine. Toga dana, kako se tada govorilo, Tvornica je predata na upravljanje kolektivu. Konstituisan je prvi radnički savjet. A njegov prvi predsjednik postade Sejdo Hadžibegić, trgovac, bivši šegrt opančarsko-obućarske zadruge.

I još jedan datum i mjesec je značajan za "Fortunu". To je avgust 1968. U tom mjesecu gračanički obućari i krojači konačno se nađoše pod istim, ali, mnogo sigurnijim krovom. Napokon se useliše u renoviranu zgradu gračaničkih tapetara. Obućari napustiše tijesnu i nefunkcionalnu halu na Korića Hanu (jedna od sadašnjih proizvodnih hala "Grafo-paka"), dobiše prizemlje i još nekoliko novih strojeva. Obućari napustiše magazinu i pretijesne prostorije u dvorištu "Bosne" u koje se nešto kasnije, nakon renoviranja, useli direkcija "Bosne". Krojači zaposjedoše sprat nove tvornice. I oni se ponoviše savremenijim mašinama, dobiše parni kotao i prese, te se tako kvalifikovaše za nova tržišta, posebno na zapadu. U novembru 1968. godine presječena je vrpca i Tvornica zvanično puštena u rad. Vrpca je, uz prisustvo mnogobrojnih gostiju, presjekao tadašnji visoki funkcioner Socijalističkog saveza Esad Cerić. Na fešti su bili i mnogi poslovni prijatelji, i sedma sila... Tih su dana novine donosile reportaže o gračaničkoj ljepotici "ispod Griča" u koju mladi iz sokaka dolaze.

Početkom 1969. obim proizvodnje raste. Javljaju se novi kupci. "Fortunina" roba "prelazi granice". Obuća se prodaje u

Parizu , Pragu, Moskvi, Lenjingradu, odijela "idu" u Zapadnu Njemačku.

Ali kao što to obično biva, zajedničkoj idili dolazi brzo kraj. Gračaničke obučare i krojače ne mimoiđe "vrijeme traženja boljih puteva" dirigovano sa više instance. Ponovo su bile u modi integracije i dezintegracije. U proljeće 1969. po nalogu više političke instance, kakav je tada bio običaj, Republička privredna komora "izlazi" sa elaboratom o ujedinjvanja krojača u Bosni i Hercegovni oko matice "Alhos", industrije odjeće u Sarajevu, obećavajući kule i gradove. I gračanički krojači se izjasniše za integraciju i 1. oktobra "odoše" u "Alhos", govorilo se, dobrovoljno. Ode ih 175. Odneseoše i dobar miraz, deset puta više nego što su imali 1. aprila prethodne godine kada udoše u integraciju s obučarima. A nesporazumi ostadoše – i u Gračanici i u Sarajevu.

Bogatstvo, međutim, ostaje - u iskustvu i – ljudstvu.

Nisu samo otišli krojači. Odoše i trgovci. Trgovačka mreža pripoji se, u novembru 1969. "Metal-impeksu", preduzeću za unutrašnju i spoljnu trgovinu iz Tuzle. Na prvi pogled nisu se prevarili. Kasnije, vidjet će se...

Obučari ostadoše opet sami.

Da bi opstali na tržištu, da bi izvozili, da bi zadovoljili zahtjeve savremene mode, da bi "pobijedili", morali su "okretati list" i tražiti za sebe

neko kvalitetnije rješenje, neki izlaz. Sve se češće pominjala riječ rekonstrukcija i modernizacija, potom bolja organizacija proizvodnje i veća produktivnost. Da bi se to postiglo, moralo se "ići" na izgradnju ne samo nove hale već kompletne tvornice sa novim savremenim strojevima i opremom, veće, ljepše, modernije. Bez toga, nije se moglo dalje.

Radnički savjet, nešto kasnije, na prijedlog stručnog i rukovodnog tima, donosi odluku da se gradi nova tvornica. Traži se lokacija. Nakon izvjesnog vremena odabrana je najbolja – ispod brda Vuknića, koje se diže s lijeve strane asfaltnog puta Gračanica – Sočkovac. Od Islamske zajednice kupljen je Palučak, a od Kasima Valjevca Luka. Eksproprisano je i zemljište Đulića. Te jeseni glavna tema među gračaničkim obučarima bila je nova tvornica i njen izgled. Bilo je raznih kombinacija – od ogromnih radničkih restorana do bungalova za poslovne prijatelje na Vukniću. Potom je naručen i projekat, od "Kožara" iz Sarajeva sa kojim su još ranije bili uspostavljeni dobri poslovni odnosi. Učestale su i posjete Envera Mulagića, člana ekipe koja je radila projekat buduće tvornice. Dobre volje i entuzijazma bilo je na pretek. Falilo je, međutim, glavno – pare, za Gračanicu velike ko kuća – oko osam stotina miliona tadašnjih starih dinara.

Gračanički obučari prvo "izprazniše" vlastite džepove i obezbijediše pristojno učešće, a potom "krenuše" u banke sa zahtjevima za kredite: prvo u Investicionu banku, sarajevsku i tuzlansku, Komercijalno-

investicionu banku u Tuzli, Osiguravajući zavod u Doboju... Svaka čast Dobojljima, odazvaše se prvi.

Prvo razočarenje u tom silnom entuzijazmu i zamahu dođe od građaničkih urbanista. Ne dozvoliše da se tvornica pravi ispod Vuknića. I Gračanica je u međuvremenu već bila nacrtala "svoju industrijsku četvrt". Na osnovu tih "papira" opštinski administrativci odrediše lokaciju s donje strane puta Doboj – Tuzla, kod "Inine" benzinske pumpe. Drugo razočarenje prirediše finansijeri i bankari. "Fortuna" je bila isuviše mala da bi obezbijedila garancije za tako velike pare - iako je proizvodila 500 pari modnih ženskih cipela dnevno.

Jedini izlaz bio je u udruživanju, ali s kime i kako?

Integracioni procesi ubrzo, ipak, zahvatiše i "Fortunu".

U proljeće 1970. godine "Fortuna" snažno podržava i "gura" akciju Osnovne privredne komore Tuzla, koja je izašla sa elaboratom za objedinjavanje obučarske industrije na području sjeveroistočne Bosne. Po tom planu trebalo je da se integrišu bijeljinski "Zenit", tuzlanska "Aida", brčanski "Izbor", zvrnički "Standard" i građanička "Fortuna". Odražana su i dva sastanka, jedan u Gračanici. Pregovori su zapeli, zajednički jezik nije pronađen, akcija je propala.

"Fortuni", je međutim, "gorjelo pod nogama". Morala se graditi nova tvornica, investicioni program nije mogao više

čekati, dobra volja i podrška bankara nije se smjela ohladiti, povoljna klima morala se iskoristiti. Stoga se i dalje uporno tražio partner, ozbiljan i sposban da prihvati i "Fortunu" i njene planove. Prepoznali su ga u "Metal impeksu", preduzeću za unutrašnju i spoljnu trgovinu iz Tuzle, koje je pred Gračanlijama već bilo položilo neke "integracione ispite". Vode se intenzivni pregovori, rade se "papiri". Napokon – dogovor je postignut: "Metal impeks" prima na sebe obavezu da realizuje "Fortunin" investicioni program - gradnju nove tvornice, što se definiše u ekonomsko-tehničkom elaboratu i drugim "knjigama" koje su se tih dana grozničavo pisale. Sve ostalo bila je uobičajena procedura. Radnički savjet "Fortune" 30. maja 1970. godine raspisuje referendum za izjašnjavanje radnika o predloženoj integraciji sa "Metal impeksom", referendum se održava 22. juna, radnici se listom izjašnjavaju za integraciju i donose pravu odluku, privode se kraju sve pripreme za početak gradnje tvornice. Od 1. jula 1970. "Fortuna" se nalazi pod okriljem "Metal impaksa". Istog mjeseca glavni direktor "Metal impeksa" Omer Sijarčić polaže kamen temeljac buduće tvornice koja će zapošljavati 500 radnika i proizvoditi 2.400 pari obuće dnevno.

Tvornica je izgrađena u rekordnom roku, za nepunu godinu dana. Zvanično otvaranje obavljeno je 2. i 3. jula 1971. godine.

Gračanica nije upamtila veće slavlje.